

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 17. ledna 2012 ve věci č. 36760/06 – *Stanev proti Bulharsku*

Velký senát Soudu shledal jednomyslně, že nedobrovolným umístěním stěžovatele do zařízení sociální péče toliko na základě souhlasu opatrovníka bez možnosti účinného soudního přezkumu došlo k porušení čl. 5 odst. 1, 4 a 5 Úmluvy. Dále jednomyslně shledal, že sedm let života v tamních ubohých podmínkách představovalo ponižující zacházení v rozporu s článku 3 a absence účinného prostředku nápravy pak porušení článku 13 Úmluvy. Také jednomyslně shledal, že nemožnost stěžovatele zbaveného částečně svéprávnosti žádat přímo soud o její navrácení představovala porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy.

I. Skutkové okolnosti

Stěžovatel žil do 46 let ve svém rodišti, kde jeho jedinými příbuznými byly nevlastní sestra a otcova druhá žena. V jednadvaceti letech mu byla diagnostikována schizofrenie a získal invalidní důchod. Když mu bylo 44 let, příbuzní iniciovali řízení o jeho svéprávnosti. Soud měl k dispozici lékařskou zprávu, vyslechl stěžovatele a získal svědectví o tom, že stěžovatel prodal svůj majetek, žebral, veškeré peníze utrácel za alkohol, a když pil, byl agresivní. Na základě toho soud rozhodl o omezení svéprávnosti a byl ustanoven veřejný opatrovník. Ten hned bez vědomí stěžovatele pro něj požádal o místo ve státním domově pro osoby s duševními poruchami a podepsal za něj se zařízením smlouvu o poskytování sociální služby. Tomu nepředcházela žádná nabídka alternativní pomoci či péče v místě bydliště. Stěžovatel byl do domova převezen, aniž by – jak uvedl – věděl proč a na jak dlouho. Hned mu bylo změněno trvalé bydliště. Po dvou letech byl opatrovníkem ustanoven ředitel zařízení.

Zařízení bylo vzdáleno asi 400 km od původního bydliště stěžovatele a nacházelo se na samotě v odlehlé horské oblasti. Mělo kapacitu asi 100 a později 70 lůžek, určených pro muže s mentálním postižením nebo duševním onemocněním. Tamní materiální podmínky byly ubohé. Stěžovatel bydlel ve vícelůžkovém pokoji (5 osob na 16 m²), kde měl jen lůžko a noční stolek, bez možnosti zamknout své věci; oblečení se po vyprání nevracelo majitelům; jídlo bylo nedostatečné a nedobré kvality; topilo se jen někdy a v zimě klienti spali v kabátech; sociální zařízení (venkovní latríny) bylo zdevastované, špinavé, přístup dokonce nebezpečný; hygienické potřeby byly dostupné sporadicky. Tyto podmínky se částečně zlepšily až po 7 letech. Stěžovatel v zařízení bral udržovací psychofarmakoterapii na základě předpisu psychiatra, který pravidelně domov navštěvoval. Nebyly k dispozici žádné (terapeutické) aktivity, pouze možnost číst a dopoledne sledovat televizi. Co se týká režimu, stěžovatel měl volný pohyb po zařízení a po povolení propustky mohl samostatně jít do nejbližší vesnice, kde si přivydělával. Během 4 let vykonal také tři cesty do svého původního bydliště. Když se z jedné ve stanoveném termínu nevrátil, ředitel domova jej nechal hledat policií a po vypátrání na původním bydlišti jej zaměstnanci domova přivezli nazpět. Propustky byly zcela na uvážení vedení domova, které také drželo osobní doklady a veškeré peníze stěžovatele. V souladu se smlouvou stěžovatel odevzdával zařízení celý svůj příjem k úhradě pobytu a svých dalších potřeb.

Po třech letech je zdokumentována snaha stěžovatele ze zařízení se dostat. Protože nebyla dána působnost soudů k vyslovení nepřipustnosti jeho pobytu v zařízení, usiloval o navrácení svéprávnosti, aby mohl dosáhnout vypovězení smlouvy. Podle bulharského práva nemohl v této věci podat návrh

soudu sám opatrovaný, nýbrž pouze opatrovník, příbuzní nebo státní zástupce. Opatrovník návrh nepodal, neboť s ohledem na nízký příjem stěžovatele neviděl jako možný jeho život mimo zařízení. Žádost stěžovatele o podání návrhu odmítlo ve dvou stupních státní zastupitelství, s odkazem na to, že podle názoru lékařů nemůže stěžovatel žít sám a musí podstupovat léčbu, k čemuž je domov nejvhodnější. Neúspěšná byla také žádost na úřad pro opatrovnictví (starosta vesnice), aby návrh k soudu podal on, a žádost na soud, aby provedl přezkum tohoto rozhodnutí úřadu pro opatrovnictví. Externí psychiatr a psycholog následně vyhodnotili zdravotní stav stěžovatele jako stabilní, bez známek agresivity a umožňující jeho začlenění do společnosti s tím, že jedině je zapotřebí sledovat jeho tendenci zneužívat alkohol. Za poškozující jeho zdraví naopak označili pobyt v dané instituci.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČL. 5 ODS. 1 ÚMLUVY

Stěžovatel namítal, že jeho umístění v domově bylo v rozporu s článkem 5 Úmluvy.

Soud musel nejprve rozhodnout, zda je vůbec článek 5 použitelný, tedy zda situace stěžovatele představovala zbavení svobody. Vláda totiž namítala, že účelem instituce nebylo zbavení svobody klientů, nýbrž poskytnutí sociálních služeb a pomoci, a že na rozdíl od psychiatrických nemocnic zde vnitrostátní právo nepočítalo s nedobrovolným umístěním a klienti mohli kdykoli odejít.

Soud připomněl, že při určení, zda je osoba zbavena svobody, je nutné vyjít z konkrétních okolností a zvážit řadu faktorů, jako je druh, trvání, dopady a způsob výkonu zkoumaného opatření (*Storck proti Německu*, č. 61603/00, rozsudek ze dne 16. června 2005, § 71). V minulosti v kontextu péče o duševní zdraví již shledal, že zbavení svobody není vyloučeno tím, že je osoba umístěna na otevřeném oddělení a má samostatné vycházky v rámci psychiatrické nemocnice nebo i mimo areál. Dále, osobu lze považovat za zbavenou svobody, jen pokud je zde subjektivní prvek, tedy pokud nedala platný souhlas s umístěním; přitom může i nemusí hrát roli snaha osoby zařízení opustit (utéct), a dokonce, i pokud se osoba sama vzdá do detence, nezabývá se tím ochrany svého práva na osobní svobodu. Protože na straně státu je pozitivní závazek chránit svobodu osob nacházejících se v jeho jurisdikci, tedy přijmout opatření k poskytnutí účinné ochrany zranitelných osob, včetně rozumných kroků k předejití zbavení svobody, o němž úřady věděly nebo měly vědět (*Storck proti Německu*, cit. výše, § 102), tak se první věta čl. 5 odst. 1 Úmluvy uplatní i na případy, kdy k umístění došlo na základě žádosti opatrovníka nebo na soukromé klinice.

S výslovnou výhradou, že se vyhne obecným úvahám o jakémkoli umístění osoby s omezenou svéprávností do zařízení sociálních služeb, se Soud soustředil na okolnosti projednávaného případu a zásadní význam přisoudil těmto čtyřem: zapojení orgánů státu do umístění stěžovatele, jeho možnost zařízení opustit, délka trvání umístění a to, zda stěžovatel s pobytem vyslovil souhlas. Podle Soudu umístění stěžovatele do instituce bylo přičitatelné státu, neboť o něm rozhodl veřejný opatrovník, dokonce v rozporu s vnitrostátním právem bez konzultace s opatrovaným, a dané zařízení bylo zřízené státem. Dále Soud vyhodnotil, že stěžovatel byl pod neustálým dohledem a nemohl opustit zařízení bez povolení, kdykoli by si přál, neboť systém propustek a zadržení osobních dokladů představovaly významné omezení osobní svobody a při nenavrácení se z propustky byl stěžovatel bez ohledu na své přání převezen pracovníky domova nazpět. Co se týká subjektivní stránky, ačkoli stěžovatel chápal svou situaci a jeho názor měl váhu i podle vnitrostátního práva, nikdo se na něj před umístěním neptal. Ani později stěžovatel souhlas výslovně ani mlčky nevyjádřil a od určitého okamžiku naopak jasně vyjadřoval touhu odejít.

Z toho všeho Soud dovodil, že situace stěžovatele dosáhla zbavení svobody ve smyslu čl. 5 odst. 1 Úmluvy, a toto ustanovení tak bylo použitelné.

Následně se Soud zabýval tím, zda bylo umístění stěžovatele do domova „zákonné“ ve smyslu čl. 5 odst. 1. V první řadě tedy Soud zkoumal, zda byla naplněna příslušná hmotněprávní a procesní ustanovení vnitrostátního práva. Již zde shledal porušení, neboť k platnosti smlouvy týkající se osoby

s omezenou svéprávností bulharské právo vyžadovalo vedle podpisu opatrovníka také podpis osoby, což nebylo naplněno v případě smlouvy o poskytnutí sociální služby stěžovateli. Přesto se Soud zabýval i druhou otázkou, totiž zda by umístění spadalo pod jednu z výjimek taxativně vyjmenovaných v uvedeném odstavci článku 5. Byť vláda namítala, že situace stěžovatele nebyla stejná jako pacientů psychiatrických nemocnic, neboť šlo o sociální službu a zajištění osoby bez prostředků a rodinného zázemí, Soud případ podřadil pod písmeno e) týkající se držení osob trpících duševní poruchou, a to s ohledem na jasnou souvislost mezi hodnocením duševního zdraví stěžovatele v řízení o svéprávnosti a okamžitými kroky opatrovníka. Soud pak odkázal na klasický test oprávněnosti zbavení svobody osoby trpící duševní poruchou (*Winterwerp proti Nizozemsku*, č. 6301/73, rozsudek ze dne 24. října 1979, § 39) a shledal, že (i) zdravotní zpráva pořízená pro potřeby řízení o svéprávnosti a osvědčující stav stěžovatele dva roky před umístěním do domova nemohla naplnit podmínku spolehlivého zjištění duševní poruchy v době rozhodování o umístění, (ii) nebylo doloženo, že by druh a stupeň duševní poruchy stěžovatele vyžadoval zbavení svobody, neboť nejen že je nevynucovala potřeba léčby, ale ani jeho nebezpečnost, když svědkové v řízení o svéprávnosti pouze uvedli, že je agresivní, když se napije, (iii) pro osvědčení trvání tvrzeného závažného duševního stavu stěžovatele nepostačovaly běžné kontroly ošetřujícího psychiatra.

Umístění stěžovatele do domova tedy nebylo nařízeno „v souladu s řízením stanoveným zákonem“, a jeho zbavení svobody proto bylo v rozporu s čl. 5 odst. 1 písm. e) Úmluvy.

B. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČL. 5 ODS. 4 ÚMLUVY

Stěžovatel dále namítal, že vnitrostátní právo mu neposkytovalo prostředek nápravy, jako například pravidelný soudní přezkum zákonnosti umístění v domově. Protože neměl způsobilost podávat samostatně návrhy soudu, nemohl ani žádat soud o povolení k odchodu ze zařízení, a okolnost, že opatrovnictví vykonával ředitel domova, představovala střet zájmu a bránila tomu, aby smlouva o poskytování sociální služby byla vypovězena.

Jelikož vnitrostátní právo nespatořovalo v umístění do zařízení sociálních služeb zbavení svobody, nenabízelo klientům ani žádný přímý prostředek, jak zpochybnit jeho zákonnost a jeho pokračování. Soudy v této záležitosti nefigurovaly a mohly pouze přezkoumat právní status (svéprávnost) člověka. Postup opatrovníka sice mohl být přezkoumán úřadem pro opatrovnictví (starosta), ale opatrovaný neměl právo přezkum vyvolat, ani se účinně v této věci obrátit na soud. Soud tak shledal, že prostředky k nápravě stanovené vnitrostátním právem byly všechny nepřímé a byly buď stěžovateli nedostupné, nebo nebyly povahy soudní, jak vyžaduje čl. 5 odst. 4 Úmluvy. Došlo proto k porušení tohoto ustanovení.

C. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČL. 5 ODS. 5 ÚMLUVY

Soud přisvědčil i námitce stěžovatele, že neměl nárok na odškodnění porušení svého práva podle čl. 5 odst. 1 a 4, a došlo tedy k porušení práva podle odstavce 5 tohoto ustanovení. Vnitrostátní právo totiž nezajišťovalo stěžovateli nárok na takové odškodnění ani v minulosti, ani po vyslovení porušení Úmluvy v tomto rozsudku Soudu.

D. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 3 ÚMLUVY, SAMOSTATNĚ A VE SPOJENÍ S ČLÁNKEM 13

Stěžovatel uvedl, že životní podmínky v domově byly ubohé a podle bulharského práva neměl k dispozici žádný účinný prostředek nápravy.

Soud předeslal, že samo zbavení svobody nepředstavuje problém podle článku 3 Úmluvy, byť tato opatření mohou často zahrnovat určitý nevyhnutelný prvek strádání a ponížení. Musel samostatně zkoumat, zda podmínky, v jakých stěžovatel v domově žil, dosáhly závažnosti článku 3. Na úvod připomněl, že je povinností státu zajistit, že zbavení svobody probíhá v podmínkách slučitelných s respektem k lidské důstojnosti, je uplatňováno způsobem a metodami, jež nezpůsobují utrpení a strádání v intenzitě přesahující onen nevyhnutelný prvek, a že zdraví a prospívání osob jsou náležitě zajištěny. U podmínek zbavení svobody je rozhodující jejich kumulativní účinek: Soud se vedle

materiálních podmínek zabývá také režimem detence. U režimu pak hrají roli jeho projevy, přísnost, délka trvání, cíl a účinky na dotyčnou osobu (např. *Kehayov proti Bulharsku*, č. 41035/98, rozsudek ze dne 18. ledna 2005, § 65).

Po zvážení podmínek v zařízení v jejich celku a s tím, že jim byl stěžovatel vystaven po 7 let, Soud dospěl k závěru, že dosáhly ponižujícího zacházení. Uvedl, že co se týká omezené obytné plochy v ložnici stěžovatele (5 obyvatel na 16 m²), tak její nepříznivý dopad mohla zmírnit značná volnost pohybu v rámci zařízení. Nicméně jako velmi závažné Soud posoudil nedostatečnost a nízkou kvalitu stravy, nezajištění náležitého vytápění, možnost osprchování pouze jednou týdně a ještě v nehygienické a zničené koupelně, otřesnost stavu toalet a nebezpečnost přístupu k nim. Nadto zmínil, že skutečnost, že oblečení se po vyprání nevracelo majitelům, mohla u klientů vzbudit pocit méněcennosti. Vláda sice argumentovala celkově špatnou ekonomickou situací v oblasti sociálních služeb, s ohledem na závažnost stavu však Soud finanční argument nepovažoval za relevantní, stejně jako fakt, že zde nebyl úmysl stěžovatele ponižít.

Co se týká práva na účinný prostředek nápravy, Soud připomněl, že kde bylo shledáno porušení článku 3, musí být v zásadě součástí nápravy také náhrada nemajetkové újmy (*McGlinchey a ostatní proti Spojenému království*, č. 50390/99, rozsudek ze dne 29. dubna 2003, § 63). Proto zkoumal tuto možnost podle vnitrostátního práva a dospěl k tomu, že prostředek nápravy, účinný v praxi i podle práva, stěžovatel k dispozici neměl. Na rozdíl například od vězňů se nemohl domáhat náhrady za špatné materiální podmínky, protože jeho situace nebyla považována za zbavení svobody. Proto Soud shledal porušení článku 13 Úmluvy ve spojení s článkem 3.

E. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 6 ODS. 1 ÚMLUVY

Stěžovatel dále namítal, že v rozporu s čl. 6 odst. 1 nebyl oprávněn obrátit se na soud se žádostí o navrácení svéprávnosti.

Protože vláda nerozporovala použitelnost uvedeného ustanovení Úmluvy na projednávanou věc, Soud řešil přímo otázku, zda měl stěžovatel přístup k soudu, respektive zda jeho omezení sledovalo legitimní cíl a bylo mu přiměřené. Po analýze vnitrostátního práva dospěl Soud k závěru, že stěžovatel jako opatrovaný neměl možnost žádat soud o navrácení svéprávnosti sám, nýbrž pouze skrze opatrovníka, příbuzné nebo státního zástupce. Podle Soudu je právo žádat o přezkoumání rozhodnutí o svéprávnosti jedním z nejdůležitějších práv dotčené osoby, protože takové řízení je rozhodující pro výkon všech práv a svobod ovlivněných rozhodnutím o nezpůsobilosti, ne jen co se týká omezení osobní svobody (*Shtukaturov proti Rusku*, č. 44009/05, rozsudek ze dne 27. března 2008, § 71). Proto toto právo Soud označil za jedno ze základních procesních práv na ochranu těch, kdo byli částečně zbaveni svéprávnosti, a vyslovil, že by v této oblasti v zásadě měli mít k soudu přímý přístup. Stát má pouze stanovit způsob tohoto přístupu, případně i skrze omezení přípustné četnosti návrhů. Soud dále přiznal váhu patrnému evropskému trendu, kdy osoby zbavené způsobilosti přímý přístup k soudu nejčastěji mají, a pravidlům mezinárodního práva, jež vyžadují náležité pojištění pro maximální ochranu osob zbavených svéprávnosti. S ohledem na všechny tyto aspekty Soud uzavřel, že čl. 6 odst. 1 Úmluvy musí být vykládán tak, že v zásadě každý, kdo byl částečně zbaven svéprávnosti, musí mít přímý přístup k soudu se svou žádostí o navrácení svéprávnosti. Došlo proto k porušení tohoto ustanovení.